

УДК 371.134:811.162.2(07)

Валентина Коваль,
кандидат педагогічних наук,
доцент Уманського державного
педагогічного університету
імені Павла Тичини

ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

У статті досліджується проблема формування професійної компетентності у психолого-педагогічній літературі. У наукових розвідках зазначено, що стрижнем підготовки майбутнього вчителя-філолога є формування активної, творчої особистості, має глибокі знання з власного предмета, професійне теоретико-практичне мислення, професійний та соціальний досвід.

Ключові слова: *творча особистість, професійний і соціальний досвід, професійні дослідницькі вміння і навички, мовленнєва та мовна компетентності, практичні уміння та навички.*

В статье исследуется проблема формирования профессиональной компетентности в психолого-педагогической литературе. В научных исследованиях отмечено, что стержнем подготовки будущего учителя-филолога является формирование активной, творческой личности, имеет глубокие знания собственного предмета, профессиональное теоретико-практическое мышление, профессиональный и социальный опыт.

Ключевые слова: *творческая личность, профессиональный и социальный опыт, профессиональные исследовательские умения и навыки, речевая и языковая компетентности, практические умения и навыки.*

The problem of professional competence in psychological and pedagogical literature. In scientific research indicates that the core of future teacher and philologist is the formation of an active, creative personality, has a deep knowledge of their own subject, professional theoretical and practical thinking, professional and social experience.

Key words: *creative personality, professional and social experience, professional skills and research skills, speech and language competence, skills and practical skills.*

Проблема підготовки висококваліфікованих компетентних фахівців є актуальною в усіх сферах суспільного життя, зокрема в освіті. Сьогодні як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці, увагу дослідників привертає проблема «активного ставлення людини до свого розвитку на етапі професійного становлення...» [1, с. 86]. У реалізації цього завдання провідна роль відведена вчителю-філологу, який покликаний забезпечити розвиток інтелекту в школярів, формувати у них національну свідомість, прилучати до цінностей української та світової культури, наповнити їх потенціалом усної народної творчості й художньої літератури, стимулювати прагнення до саморозвитку та самовдосконалення, виховувати молоду генерацію активних, діяльних громадян. Саме тому вчитель-словесник має стати не просто транслятором педагогічних чи методичних знань, а творчим лідером, засновником освітніх інновацій, розвинутою індивідуальністю.

Відповідно, як зазначають Л. Скуратівський, В. Федоренко, «випускник університету має досконало володіти рідною мовою, бути фахівцем з високим рівнем комунікативної компетентності, яка базується на системі знань про мову та її граматичну будову» [2, с. 29].

Стрижнем підготовки майбутнього вчителя-філолога є формування активної, творчої особистості, яка володіє різними способами здійснення методичних задумів, має глибокі знання з власного предмета, професійне теоретико-практичне мислення, професійний та соціальний досвід, широку ерудицію, цілісне уявлення професійної діяльності, розвинені професійно значущі дослідницькі вміння та навички.

Здійснення такої підготовки можливе завдяки Концепції державної мовної політики (2010), у якій зазначено, що пріоритетним є утвердження, розвиток та впровадження української мови в усі сфери діяльності суспільства та вироблення єдиної стратегії формування національно-мовної особистості.

У проєкті Концепції мовної освіти в Україні (2011) визначено, що українська мова забезпечує доступ до джерел української духовності, дає змогу випускникам загальноосвітніх навчальних закладів якнайповніше реалізувати свої можливості, життєві потреби, плани й наміри, пов'язані з продовженням освіти, опануванням професії, працею в будь-якій галузі чи сфері життєдіяльності.

Закон України «Про освіту» (2002), «Про вищу освіту» (2002), Державна національна програма «Освіта» (Україна XXI століття), Державна програма «Вчитель» (2002), Державний стандарт базової і повної середньої освіти (2004), Державний стандарт загальної середньої освіти. Чинні програми з української мови передбачають формування мовної особистості, що володіє усним і писемним словом, уміє вільно

користуватися мовними засобами під час сприйняття, створення висловлювань у різних формах, стилях і жанрах мовлення, що тісно пов'язано із сформованістю професійної компетентності майбутнього вчителя-філолога та ключових компетенцій. У цих документах зазначено, що професійна діяльність вчителя-філолога має полягати у створенні можливостей для розвитку мислення і мовлення учнів; формуванні національної особистості із розвинутою мовною, мовленнєвою, комунікативною компетентностями; здійсненні навчання мови на основі народної педагогіки і дидактики, у тісному зв'язку з національною і загальнолюдською культурою.

Практика підготовки майбутніх учителів-філологів до професійної діяльності потребує перегляду і змін, що підтверджується заходами Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України щодо невідкладного вирішення цієї проблеми.

Отже, модернізація освіти вимагає пошуку та впровадження ефективних шляхів викладання мови, і в першу чергу української, у загальноосвітніх школах.

У зв'язку з цим зростає роль вищих навчальних закладів у підготовці висококваліфікованих учителів-філологів. Переорієнтація сучасної вищої освіти на європейські стандарти передбачає, насамперед, підготовку компетентного педагога, здатного практично діяти, застосовувати інноваційні технології й досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики.

Дослідники В. Болотов [8], І. Зязюн [10], Л. Крамушенко [10], Н. Кривонос [10], Н. Остапенко [9], В. Пасинок [6], О. Семенов [3], Н. Синичкина [7], С. Сисоева [4], В. Серіков [8], Л. Скуратівський [2], І. Соколова [5], О. Толков [1], В. Федоренко [2], О. Щербаков [11] розглядали проблеми неперервної професійної освіти, вищої педагогічної освіти, формування педагогічної майстерності, професіоналізму, підготовки вчителя до педагогічної творчості та впровадження педагогічних технологій, системного аналізу педагогічного процесу у вищій школі, розробили системи різнорівневої і ступеневої підготовки фахівців, теоретико-методологічні засади особистісно орієнтованої підготовки педагога, формування фахівця певної галузі діяльності, оволодіння ним певним родом занять, професією. Вчені у рамках наукових досліджень розглядали наукові основи й технології обраної професійної діяльності, прищеплення спеціальних практичних навичок і вмінь, окреслювали особистісні якості, необхідні вчителю та обґрунтовували їх значущість для педагогічної діяльності.

Стає очевидним, що професійна підготовка вчителя науковцями розглядається як процес формування творчої особистості, здатної до

саморозвитку, самовдосконалення та продуктивної діяльності. Це передбачає новий підхід до формування професійної компетентності майбутнього вчителя.

Проблеми професійної компетентності присвячені праці українських (І. Зязюна [10], В. Пасинок [6], О. Семеног [3], С. Сисоевої [4], І. Соколової [5] та ін.) та російських (В. Болотова [8], Н. Синичкиної [7], В. Серікова [8]) науковців.

У дисертаційному дослідженні О. Семеног «Система професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (в умовах педагогічного університету)» обґрунтовано й розроблено «навчально-методичну систему професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури в педагогічному університеті, побудовану на основі компетентісно орієнтованого підходу; визначено мету, функції, структуру і зміст, форми і методи реалізації системи професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури; розроблено і науково обґрунтовано етапи професійної підготовки студентів до педагогічної діяльності; визначено основні напрями розвитку системи професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури, яка характеризується наявністю елементів етнокультурознавчого спрямування та використанням сучасних інформаційних технологій» [3, с. 12].

Автор визначає професійну підготовку майбутніх учителів української мови і літератури як «цілеспрямовану діяльність, що представляє єдність змісту, структури, мети навчання і виховання, сукупність психологічних і моральних якостей особистості, знань, умінь, навичок, філологічних і педагогічних здібностей, набуття яких дає можливість формувати позитивну мотивацію студентів до педагогічної діяльності, сприяє оволодінню ними необхідним обсягом загальнокультурних, психолого-педагогічних і спеціальних знань, дозволяє викладати українознавчі, філологічні предмети й виконувати пошуково-дослідну і виховну роботу» [3, с. 32].

Метою професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури науковець вважає гармонійний взаємозв'язок і оптимальне співвідношення підсистем на кожному освітньо-кваліфікаційному рівні (бакалавр – спеціаліст – магістр), формування позитивної мотивації педагогічної діяльності, методологічну, фахову культуру словесників, сприяння оволодінням ними необхідним обсягом загальнокультурних, психолого-педагогічних і спеціальних знань, професійними вміннями і навичками [3, с. 34].

С. Сисоева у дисертаційній роботі «Теоретичні і методичні основи підготовки вчителя до формування творчої особистості учня» визначає

концептуальну ідею дослідження професійної підготовки майбутнього вчителя-філолога як єдність системної цілісності й процесуальної неперервності цього процесу [4].

У монографії І. Соколової «Професійна підготовка майбутнього вчителя-філолога за двома спеціальностями» доведено, що вдосконалення професійної підготовки здійснюється на специфічному предметному рівні, який передбачає врахування у змісті, формах, методах і педагогічних технологіях особливостей майбутньої діяльності вчителя-філолога та передбачає створення у вищому педагогічному навчальному закладі дієвих стимулів професійного розвитку майбутнього вчителя-філолога шляхом запровадження сучасних педагогічних технологій [5, с. 186–194].

У монографії «Теорія та методика мовної підготовки вчителя в університеті» В. Пасинок розкриває сутність «мовної культури вчителя, виходячи з трьох основних засад, якими є опанування мовним багатством і літературними нормами його використання, постановкою голосу, тембром звучання голосу, вибором тону (тональності), стильових і образних засобів впливу не тільки під час мовлення, але й під час «думання» про себе» [6, с. 13].

У монографії «Студент-філолог – учитель-словесник: становлення професіонала» Н. Синичкина виводить професійний ідеал учителя рідної мови в історико-педагогічному контексті та подає характеристику лінгвометодичної компетенції як однієї з базових компетенцій педагога-словесника. Відповідно реалізує інтеграційний підхід до формування лінгвометодичної компетенції і таких ключових компетенцій студента-філолога, як інформаційна, комунікативна, соціокультурна, що дозволило автору ефективно вирішити одне з насущних завдань компетентісно орієнтованої освіти, що полягає в спрямованості на розвиток творчого потенціалу майбутнього фахівця і одночасно взаємозв'язане формування базових, предметних і ключових компетенцій, необхідних для майбутньої професійної діяльності [7].

Аналіз досліджень науковців доводить, що для формування професійної компетентності майбутнього вчителя-філолога у процесі його підготовки у вищому навчальному закладі основними підходами, які відіграють роль у формуванні освітнього простору, у здатності застосовувати компетентності в житті і навчанні, є компетентісний і особистісно орієнтований.

У загальноосвітній школі переважає особистісно орієнтоване навчання, що створює умови для забезпечення оптимальних шляхів мовленнєвого розвитку кожного учня, врахування його індивідуальних особливостей, заохочення до самостійності у вивченні мови і здійснюється у процесі взаємопов'язаного і цілеспрямованого вдосконалення чотирьох

видів мовленнєвої діяльності учнів – аудіювання (слухання-розуміння), читання, говоріння й письма. За цього підходу визначальними стають групова робота, диспути, рольові ігри, діалоги, бесіди, позакласні заходи з мови тощо.

Перенесення особистісної сутності в освітній процес здійснюється під час упровадження компетентнісного підходу, про який постійно наголошують міжнародні організації: ЮНЕСКО, ПРООН, ЮНІСЕФ, Рада Європи, Міжнародний департамент стандартів, Організація європейського співробітництва та розвитку, концептуальні основи якого закладено в положеннях Сорбонської, Болонської декларацій, Лісабонської угоди, Берлінського, Бергенського, Лондонського, Празького комюніке, Хартії Кельнського та Санкт-Петербурзького самітів.

У дослідженнях українських та зарубіжних учених (В. Болотов [8], В. Пасинок [6], С. Сисоєва [4] та ін.) розкрито загальні питання формування компетентнісного підходу, сутність цього поняття в системі вищої та загальної середньої освіти, проблеми модернізації освіти на основі компетентнісного підходу; висвітлено шляхи та умови формування компетентностей, виділено різні типи компетенцій, визначено та проаналізовано їх роль та функції; з'ясовано методологічну основу забезпечення цілей, змісту і якості вищої освіти на основі компетентнісного підходу.

У напрямі впровадження компетентнісно зорієнтованої освіти В. Болотов, В. Серіков пропонують здійснювати міжпредметні зв'язки, вводити компетентнісну основу в усі цикли дисциплін навчального плану та запровадити профільну старшу школу для створення можливостей для реалізації потреб громадян. На думку цих науковців, варто створювати умови для набуття необхідних компетентностей протягом усього життя, це сприятиме продуктивності та конкурентоздатності людини на ринку праці та розвитку вміння адаптуватися в мінливому світі [8].

Перехід до нових стандартів компетентнісно зорієнтованої освіти є актуальним і для сучасної філологічної науки, що зумовлює реалізацію інноваційних підходів до процесу формування у майбутніх учителів-словесників професійної компетентності. Як зазначають В. Пасинок [6], О. Семенов [3], І. Соколова [5] та ін., такий професійно компетентний педагог викладає філологічні предмети з урахуванням найновіших досягнень мовознавства і літературознавства, послідовно формує філологічний смак учнів, розвиває в них прагнення пізнавати українське слово, потребу й уміння самостійно поповнювати свої знання, здійснювати дослідницькі пошуки в галузі філологічних, психолого-педагогічних наук.

Огляд наукових та лінгводидактичних праць (О. Толков [1],

Н. Синичкина [7], С. Сисоєва [4] та ін.) показує, що дослідники здійснюють пошук шляхів досягнення високої кваліфікації або компетентності у випускників ВНЗ. Як зазначає Н. Остапенко, вчені сходяться на тому, що різні види компетентності є комплексом інтегральних професійних якостей особистості, які базуються на знаннях, уміннях, навичках [9, с. 44–45].

На сучасному етапі розвитку суспільство характеризується підвищеним значенням інформаційних і комунікаційних технологій, збільшенням обсягів інформації, появою високих технологій, що є визначальним чинником прогресу економіки, політики, науки, освіти.

Швидкий темп розвитку інформаційних технологій, а також зміни в освіті, пов'язані з упровадженням компетентнісного підходу, обумовленого прийняттям Радою Європи в 1996 році переліку загальних ключових компетенцій, ставлять перед педагогічною наукою низку проблемних завдань. До таких завдань належить формування та розвиток інформаційно-комунікаційної компетентності вчителів загальноосвітніх навчальних закладів.

Серед актуальних питань сьогодення – проблема підготовки майбутніх учителів української мови й літератури в педагогічному університеті як особистостей, у яких сформована готовність до компетентнісно орієнтованої, інтелектуально-творчої професійної діяльності.

Аналіз наукового доробку В. Пасинок [6], О. Семеног [3], С. Сисоєвої [4], І. Соколової [5] показав, що науковцями визначено теоретичні засади розвитку мовної особистості студента, поширено ідеї формування мовної особистості на різних ланках мовної освіти. У їх дослідженнях приділяється значна увага розробленню загальних методик формування мовної компетенції студентів. Однак, як зазначають дослідники, незважаючи на яскраво виражену тенденцію професіоналізації викладання дисциплін циклу професійно-орієнтованої та професійної підготовки, навчання вчителя-філолога ведеться фактично відокремлено від формування професійної компетентності майбутнього фахівця.

На наш погляд, підходи науковців до становлення професійної компетентності майбутнього вчителя з чіткою орієнтацією на важливість формування професійних мовленнєвих умінь студентів, оволодіння системою знань в органічній єдності з педагогічними практичними діями, необхідними для удосконалення і корекції мовленнєвої діяльності, сприяння усвідомленню функціональної ролі мовленнєвої майстерності в педагогічній діяльності мовлення у цьому процесі є незаперечним фактом.

У галузі мовної освіти незмінний інтерес викликають проблеми формування професійної компетентності вчителя, які висувають до словесника ряд вимог: орієнтація на креативно розвинуту, полікультурну особистість, лінгвокультурну підготовку учнів; організатора міжкультурного спілкування; розвиток комунікативної компетенції в сукупності мовної, мовленнєвої та соціокультурної компетенції, що має на меті переосмислення завдань, змісту і технології підготовки майбутнього вчителя, перегляду форм і методів організації освітнього процесу у ВНЗ.

Відомий педагог І. Зязюн указує на те, що студентові необхідно працювати над таким синтезом якостей і властивостей особистості, які дадуть змогу без зайвого емоційного напруження здійснювати свою професійну діяльність: педагогічний оптимізм, впевненість у собі як у вчителіві, відсутність страху перед дітьми, вміння володіти собою, відсутність емоційного напруження, наявність вольових якостей (цілеспрямованість, самоволодіння, рішучість) [10, с. 50].

На думку О. Щербаківа, професійно значущі якості є тією формою внутрішньої активності особистості, завдяки якій відбувається впорядкування сприйнятої інформації всієї палітри ставлення до навколишньої дійсності й вибору найбільш правильних, педагогічно обґрунтованих дій стосовно учнів, своїх духовних потреб і себе як суб'єкта педагогічної діяльності й діяча соціального прогресу. Ці якості студента, підкреслює науковець, визначають професійне становлення його особистості як майбутнього вчителя-вихователя [11].

Як свідчать наукові дослідження, саме вчитель мови та літератури формує в учнів адекватне дійсності уявлення про культурні надбання народів, скеровує пізнавальні інтереси учнів та їх ставлення до різних етносів і культур; розвиває емоційну сферу особистості школярів, навчаючи їх глибоко розуміти літературний твір, внутрішній світ і мотиви вчинків героїв художніх творів.

Аналіз наявних наукових надбань доводить, що проблема формування професійної компетентності вивчена аспектно; напрацьовані матеріали мають переважно прикладний характер, стосуються конкретно-методичних аспектів професійної компетентності фахівця.

Однак, у наукових дослідженнях, присвячених аналізу професійно-педагогічної діяльності, професійна компетентність як головна складова професійної підготовки не розглядається. Недостатньо досліджена також проблема теоретичних основ удосконалення зазначеної компетентності вчителів-філологів; відсутні системні дослідження структури та складових цієї категорії, можливих рівнів розвитку й критеріїв їх визначення. Необхідність формування мовної особистості спонукала до визначення

найголовніших засада навчання вчителя-філолога.

Багатогранність аспектів вивчення проблем онтогенезу професійної компетентності вчителя нашою є на необхідність розкриття суті цілого комплексу питань, що потребували свого вирішення і знайшли виразне відображення у працях як зарубіжних, так і вітчизняних науковців.

Незважаючи на виокремлені вище наукові положення, проблему формування професійної компетентності майбутніх учителів досліджено недостатньо. Необхідним є вдосконалення теоретико-методологічних, організаційних та методичних засад формування професійної компетентності майбутніх учителів-словесників із урахуванням сучасних вимог, що засвідчує актуальність проблеми нашого дослідження.

Отже, проведений аналіз наукових джерел показав, що сучасний освітній процес вищого навчального закладу спрямований на підготовку майбутнього вчителя-філолога як суб'єкта мовно-культурної комунікації. У зв'язку з цим стає доцільним визначення концептуальних основ вирішення проблеми формування професійної компетентності у майбутніх учителів-філологів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Толков О. С. Розвиток методичної компетентності викладача вищої школи / О. С. Толков // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія «Психологічні науки» / [редкол.: Г. К. Радчук (відп. ред.) [та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Медобори-2006, 2012. – Вип. 4. – 212 с.
2. Федоренко В. Методичні рекомендації щодо вивчення української (рідної) мови у 2006–2007 н.р. / В. Федоренко, Л. Скуратівський // Дивослово. – 2006. – № 8. – С. 29–40.
3. Семенов О. М. Система професійної підготовки майбутніх учителів української мови і літератури (в умовах педагогічного університету) : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / Олена Миколаївна Семенов. – К., 2005. – 291 с.
4. Сисоева С. О. Теоретичні і методичні основи підготовки вчителя до формування творчої особистості учня : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Професійна педагогіка» / Світлана Олександрівна Сисоева. – К., 1997. – 36 с.
5. Соколова І. В. Професійна підготовка майбутнього вчителя-філолога за двома спеціальностями : монографія / Ірина Володимирівна Соколова ; за ред. С. О. Сисоевої. – Маріуполь ; Дніпропетровськ : АРТ-ПРЕС, 2008. – 400 с.
6. Пасинок В. Г. Теорія та методика мовної підготовки вчителя в університеті / Валентина Григорівна Пасинок. – Х. : Основа,

1998. – 308 с.
7. Синичкина Н. Е. Студент-филолог – учитель-словесник: становление профессионала : монография / Наталья Евгеньевна Синичкина – СПб. : Наука : САГА, 2009. – 396 с.
 8. Болотов В. А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8–14.
 9. Остапенко Н. Лінгводидактичні компетентності як основа професійно-педагогічної діяльності майбутніх учителів-філологів / Н. Остапенко // Українська мова і література в школі. – 2006. – № 4. – С. 44–48.
 10. Педагогічна майстерність : підручник / І. А. Зязюн, Л. В. Крамушенко, І. Ф. Кривонос [та ін.] ; под ред. І. А. Зязюна. – К. : Вища школа, 1997. – 349 с.
 11. Щербаков А. И. Совершенствование системы психологического образования / А. И. Щербаков // Вопросы психологии. – 1981. – № 5. – С. 13–18.